

УДК 94 (477.83/.86)

**ПЕРШІ КОНТАКТИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША
З ГАЛИЧИНОЮ (1858–1865 рр.)****Ігор РАЙКІВСЬКИЙ***Державний вищий навчальний заклад**“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
кафедра історії України і методики викладання історії**вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна**e-mail: i.raj@ukr.net**DOI: 10.15330/gal.33.72-92**ORCID: 0000 0003-2218-9556*

У статті висвітлюються контакти Пантелеймона Куліша з Галичиною, що охоплюють період від першого приїзду українського письменника і громадського діяча до Львова влітку 1858 р. і до переходу на державну службу наприкінці 1864 р. та появи останніх публікацій у часописах “ранніх” народовців на початку 1865 р. П. Куліш відіграв особливу роль в утвердженні української національної ідеї серед галичан, особливо в 1867 р. – на початку 1870-х рр., підтримував діяльність місцевих народовців. Значну увагу звернено на листування П. Куліша з Я. Головацьким після знайомства в 1858 р., його взаємини з лідерами народовців Д. Тянячкевичем і К. Климковичем, русофілом Б. Дідицьким та ін. Різноманітні твори П. Куліша – як нові, так і раніше опубліковані, насамперед з альманаху “Кієвлянинь” 1840 і 1841 рр. та петербурзького журналу “Основа” (1861–1862 рр.) – регулярно друкувалися в народовській пресі у Львові – часописах “Вечерниці” (1862–1863 рр.), “Мета” (1863–1865 рр.) і “Нива” (1865 р.). Водночас П. Куліш друкувався в русофільських виданнях – газеті “Слово” і літературному збірнику “Галичанинъ”, що на початку 1860-х рр. проявляли інтерес до нової української літератури. Кулішеві зв’язки з галицькими діячами перервалися після його призначення російським чиновником у Варшаві в умовах посилення антиукраїнських репресій царизму та внутрішньої кризи в діяльності галицьких народовців. З новою силою інтерес П. Куліша до Галичини проявився з 1866 р.

Ключові слова: *Пантелеймон Куліш, український діяч, Галичина, контакти, часопис, народовці, русофіли.*

Ключову роль в українському відродженні (модерному націотворенні) ХІХ – початку ХХ ст. відіграло утвердження в масах новочасної національної самосвідомості, що стало заслугою передової інтелігенції у складі двох імперій – Російської та Австрійської (Австро-Угорської). Відносини між українською інтелігенцією обабіч австро-російського кордону – одне з ключових питань історії України імперського періоду¹. Особливу роль в утвердженні української національної ідеї серед галицьких русинів відіграли три видатні громадські діячі – П. Куліш, М. Драгоманов і М. Грушевський. І. Франко писав про “представників трьох різних поколінь” у розвитку українського руху в австрійській Галичині, вплив яких “поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-х роках ХІХ ст. домінував вплив Куліша, у 70-х (із середини десятиліття. – *І. Р.*) і 80-х – Драгоманова, а в 90-х – Грушевського”. На думку І. Франка, перший напрям був “формально національним (його ще називають національно-культурницьким. – *І. Р.*), другий – радикально-соціальним і третій – національно-радикальним”². Іншим разом І. Франко назвав П. Куліша “головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-х років”³.

¹ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 497, 498.

² Франко І. Українці. *Зібрання творів* : у 50-ти т. Київ, 1984. Т. 41. С. 189.

³ Франко І. Писання І. П. Котляревського в Галичині. *Зібрання творів* : у 50-ти т. Київ, 1981. Т. 31. С. 333.

Стаття є продовженням циклу публікацій автора про ідейний вплив П. Куліша на Галичину та його взаємини з крянами⁴. Автор поставив за мету проаналізувати Кулішеві контакти з галицькими діячами в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. XIX ст., що хронологічно охоплюють період від першого приїзду до Львова влітку 1858 р. і до переходу на російську державну службу у Варшаві наприкінці 1864 р. та появи його останніх публікацій у часописах “ранніх” народовців весною 1865 р. Обрана тема привертала увагу дослідників життя і багатогранної діяльності П. Куліша⁵, але досі не була предметом окремого дослідження, викликає науковий і суспільний інтерес.

П. Куліш став “на чолі всеукраїнського національно-культурного піднесення”, за висловом дослідника його життя і творчості Є. Нахліка, ще з кінця 1850-х рр. і залишався “рушієм” українофільських настроїв серед галицьких русинів до початку 70-х рр.⁶ Кулішевий інтерес до народознавства пробудився під впливом видатного дослідника на ниві народознавства М. Максимовича, зокрема упорядкованого ним збірника “Малороссийские песни” 1827 р., що започаткував українську фольклористику як науку⁷. Історик М. Кордуба справедливо називав П. Куліша “першим апостолом єднання галичан з наддніпрянцями для спільної культурно-національної роботи”, “предтечею” українських діячів О. Кониського, В. Антоновича, М. Драгоманова і М. Грушевського, які мали найбільший вплив на національний рух у Галичині останньої третини XIX ст.⁸ Коротко зміст ідейної і матеріальної підтримки з підросійської України на адресу львівських часописів у 1860-х рр. відобразив дослідник наддніпрянсько-галицьких взаємин К. Студинський: громадівці підтримували: “Вечерниці” (морально), “Слово” (дописами), “Мету” – статтями, допис(ами) і грішми (В. Білоз(ерський), Куліш), “Ниву”, “Русалку” – статтями і грішми Кониськ(ого), “Правду” (1867–70 рр.) – Куліш⁹.

З частковою лібералізацією суспільного життя в Російській імперії наприкінці 1850-х рр. П. Куліш розгорнув багатогранну діяльність як письменник, публіцист, науковець, одна з чільних фігур серед петербурзької української громади. У Кулішевому збірнику “Записки о Южной Руси” (в двох томах, 1856–1857 рр.) вперше було вжито для українського письма фонетичний правопис, так звану “кулішівку”, що стала кроком до української національної самоідентифікації¹⁰. “Кулішівка” більш виразно відмежовувала українську і російську мови, була прийнята в народовській пресі Галичини. У петербурзькій “друкарні П. Куліша” письменник розгорнув активну видавничу діяльність, зокрема, з-під його пера вийшов історичний роман “Чорна рада. Хроніка 1663 року” (1857 р.), “Граматка” – перший на Наддніпрянщині український буквар і читанка (1857 р., друге видання – 1861 р.) та ін. П. Куліш брав різнобічну участь у виданні в Петербурзі журналу “Основа” (1861–1862 рр.) – першого українського літературно-наукового місячника¹¹.

⁴ Райківський І. Внесок Пантелеймона Куліша у видання львівського журналу “Правда (1867 – початок 1870-х років). *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 27 : Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки. Львів, 2015. С. 69–82; Його ж. Взаємини П. Куліша з галичанами в 1870-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : історія*. Тернопіль, 2015. Вип. 1. Част. 1. С. 44–50.

⁵ Студинський К. Слідами Куліша. *Записки НТШ*. Львів, 1928. Т. CXLVIII. С. 241–306; Його ж. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. *Україна. Науковий двохмісячник українознавства*. Київ, 1928. Кн. 2. С. 6–40; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : Наукова біографія. 463 с. та ін.

⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С.103, 245.

⁷ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України. Інститут рукопису. Ф. 10 (Архів ВУАН). Од. зб. 17270. Арк. 3.

⁸ Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною. *Україна. Науковий двохмісячник українознавства*. Київ, 1928. Кн. 5. С. 38.

⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). Ф. 362 (Студинський К. – академік). Оп. 1. Спр. 141. Арк. 6.

¹⁰ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 115, 116.

¹¹ Там само. С. 119, 126, 133.

Захопившись українофільською ідеєю, як писалося в одному з Кулішевих листів, “до величайшого ентузіазма”, письменник зав’язав тісні стосунки з галичанами¹². П. Куліш став одним з лідерів українського громадського руху на Наддніпрянщині в кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. Крім Петербурга, культурно-освітні організації, гуртки-громади виникли в Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові та ін. Громадівці (в літературі їх ще називають “українські народолюбці”, “українофіли”, “хлопомани” та ін.) поставили за мету поширення української національної ідеї просвітницькими заходами: видавали книжки народно-розмовною мовою, заснували понад сто недільних шкіл для навчання неписьменних дорослих рідною мовою тощо. Наддніпрянські діячі звернули увагу на Галичину, що вважалася невід’ємною частиною етнічних українських земель, де необхідно було всіляко сприяти розвитку національного руху в умовах конституційних і децентралізаторських реформ у Габсбурзькій монархії в 1860–1870-х рр. П. Куліш був одним з перших українських діячів, які послідовно закликали до поглиблення взаємин з Галичиною.

Уперше П. Куліш побував у Галичині на початку червня 1858 р. разом із дружиною Ганною Барвінок, повертаючись на батьківщину з подорожі по Західній Європі. У Львові він познайомився з колишнім діячем “Руської трійці” Я. Головацьким, якого запросив для зустрічі до себе на помешкання польський поет, історик А. Бельовський. П. Куліш був змушений прискорити повернення додому через отриманий від завідувача “друкарні П. Куліша” лист, мабуть, з повідомленням про фінансову скруту¹³. У записці від 8 червня 1858 р., поспіхом залишеній Я. Головацькому у Львові, П. Куліш інформував про передачу “книгареві, що коло Волоської церкви, 35 “Граматоць”, 2 “Чорні ради”, 1 “Зап(иски) о Ю(жной) Русі” 1-го и 2-го тому и 1 Проповіді”. Автор просив отримані від продажу кошти направити на потреби Народного дому у Львові – культурно-освітньої установи галицьких русинів, що споруджувала будинок коштом всенародних пожертв, відкритий в 1864 р. До них прилучився і П. Куліш. У того ж книгаря він залишив для Я. Головацького перший том “Сочинений” М. Гоголя, два примірники “Народних оповідань” Марка Вовчка, “Літопис Самовидця” та ще якусь польську книжку¹⁴.

Не маючи достатньо коштів на повернення додому, П. Куліш купив у Львові екіпаж до м. Борзни на Чернігівщині під розписку, за сприянням Я. Головацького. На його ім’я він попросив перерахувати заборговану суму через один із львівських банків. Окрім Я. Головацького, П. Куліш міг познайомитися під час поїздки хіба що з Д. Зубрицьким. “Се були ластівки тіснійшого зближення Українців з Росії й Галичини”¹⁵, – зауважив історик Я. Гординський. Після повернення П. Куліш не квапився писати новому знайомому¹⁶. У начерку листа до “милого приятеля” П. Куліша від 30 червня 1859 р. Я. Головацький дорікав, що протягом року від часу знайомства не отримав жодного листа, хоча дуже просив писати йому “дещо о ході і успіхах нашої малоруської словесності і взагалі обо всім, що дотикається движения народності малоруської”. Я. Головацький просив докладно інформувати про успіхи у виданні літератури народною мовою, “малоруського журналу” та ін. Водночас просив пам’ятати про галичан і не пропускати нагоди “переслати дещо із новинок літературних малоруських, а хоть би і московських, але Малорусь близько обходячих”¹⁷.

Я. Головацький надіслав П. Кулішеві статтю про недоцільність запровадження латинського алфавіту для русинів, що було відгомонам “азбучної війни” в Галичині 1859 р., а також просив передати видання “Проповідей” В. Гречулевича в “друкарні П. Куліша”. Галичанин

¹² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 156.

¹³ Там само. С. 199, 200.

¹⁴ Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 36 (Головацький Я.), Од. зб. 213. 2 арк.; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 / видав К. Студинський. *Збірник фільологічної секції НТШ*. Львів, 1905. Т. VIII. Ч. 290. С. 397.

¹⁵ Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в. *Збірник фільологічної секції НТШ*. Львів, 1917. Т. XVI. С. 21.

¹⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. Львів, 1994. С. 6.

¹⁷ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. Ч. 344. С. 463. Оригінал листа див.: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 36. Од. зб. 508. 2 арк.

висловив пропозицію щодо співпраці у підготовці замовленої австрійським міністерством для гімназій хрестоматії нової української літератури від часів І. Котляревського. Видаючи “хрестоматію малоруськую”, він мав намір помістити кращі твори письменників, які представили б “світу всі прекрасні цвіти малоруської левади”. Книжка буде підручником для багатьох поколінь, “возбудить народні таланти”. Уміщені в ній тексти мають привернути увагу освіченої молоді, бути за формою “прекрасні” й за змістом “важні”. Упорядник планував подати в хрестоматії короткі біографії українських письменників, чого не міг зробити без братньої допомоги з Наддніпрянщини. “Пособіть, брате, русинам галицьким, – відверто закликав Я. Головацький, – засиліть їх плодами малоруської братії, бо наша самотня билинка засхне від спеки, або приглушать її сусідні бур’яни”. Він із радістю писав, що Народний дім у Львові “славно будується” і тут же бідкався: “У нас в літературі мало що появляється”¹⁸.

Найбільш важливим питанням для галицьких русинів Я. Головацький вважав правописне, рішуче виступив проти насадженої урядом латинки, що нібито зможе зберегти “від впливу московщини і церковного язика і управляти чисту русчину”. Він вбачав реальну небезпеку у відриві рідної словесності “від кореня історичного”, застерігав, щоб через переведення письма з кириличного на латинський алфавіт “не зниділа зовсім наша Русь або не злялася з ляцькою (польською. – *І. Р.*) літературою, боїмося і за віру нашу гречеськую, щоби її не залляло латинство, боремся, як можемо, і готові до посліднього захищати нашу старовину”. Водночас образно говорилося про мовно-культурну єдність галицьких русинів з “українським співцем”, щоб разом заспівати пісню про подолання усіх “невзгодин”¹⁹. Я. Гординський вважав цей лист Я. Головацького “свого роду епохальною подією” у взаєминах галичан із підросійською Україною. Звернувшись до наддніпрянської інтелігенції, “малоруської братії”, Я. Головацький висловив прохання надсилати літературу в Галичину, щоб національно-культурне життя в краї не завмерло. Мабуть, це вплинуло “на амбітного Куліша”, викликавши в нього бажання “відіграти роль духовного провідника в Галичині”²⁰.

Після особистого знайомства з Я. Головацьким П. Куліш активізував стосунки з галичанами на початку 1860-х рр. і відіграв особливу роль у загальноукраїнському національному русі. Перша Кулішева поїздка до Львова 8 червня 1858 р., за словами К. Студинського, “була початком єднання Куліша з Галичиною”, ластівкою “тіснішого зближення українських діячів з галицькими”²¹. П. Кулішу судилося зробити “почин”, як згадував пізніше О. Барвінський, один з промоторів наддніпрянсько-галицького єднання в останній третині XIX ст., до встановлення “сталих взаємин між Галичиною [і] закордонною Україною”²². К. Студинський вважав, що П. Куліш не відгукнувся на лист Я. Головацького в червні 1859 р. (“між багатою перепискою Головацького не нашли ми сліду якої-небудь відповіді”)²³. Однак у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ) збереглися листи П. Куліша до Я. Головацького від 29 жовтня 1859 р. і 20 лютого 1860 р.

У першому листі 29 жовтня 1859 р., написаному з Москви, П. Куліш підтримав ідею видання хрестоматії української літератури (“Хрестоматія святе діло! Нехай Богъ вамъ помогає! ... На всяку працю для сєго діла готовъ”)²⁴, але наполягав, щоб підготувати її “кулішівкою”

¹⁸ Головацький Я. До П. Куліша (1859). *Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст.* / упоряд., підготовка текстів І. І. Пільгука та М. Г. Чернописького. Київ, 1965. С. 294, 295; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62. Ч. 344. С. 463, 464.

¹⁹ Головацький Я. До П. Куліша (1859). *Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст...* С. 295; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 344. С. 464.

²⁰ Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в... С. 22.

²¹ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. *Україна. Науковий двомісячник українознавства*. Київ, 1928. Кн. 2. С. 16.

²² Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. II. Ч. III, IV / упоряд. А. Шацька; комент. Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. Нью-Йорк; Київ, 2009. С. 40.

²³ Студинський К. Слідами Куліша. *Записки НТШ. Праці історично-філологічної секції*. Львів, 1928. Т. CXLVIII. С. 243.

²⁴ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Ф. 104 (Головацький Я.). Од. зб. 689. Арк. 1.

“нашою правописсю, такъ якъ почавъ я и зъ мене другі печататись”). Лист був переповнений самостійницькими прагненнями, автор просив називати себе і колег по перу “писателями українськими, або южно-руськими, бо то Москалі выдумали величати себе великими, а насъ малими. Слоняка більший одъ чоловіка, а все чоловік не мале существо моральне”. П. Куліш виступив проти вживання етноніму малорус (“малорусь”)²⁵, писав про заходи щодо видання в Петербурзі українського журналу “Основа” й обіцяв надсилати галичанам наддніпрянські книжки “зъ дорогою душею!”. У листі говорилося, з одного боку, про здобутки на шляху формування української літературної мови, а з іншого, про те, що “успіху мало мають мои книжки у торгу”²⁶.

У листі 20 лютого 1860 р. П. Куліш з Петербурга знову висловився за видання хрестоматії кращих творів українських письменників: “Колись будемо всі вкупі, то треба, щобъ Ваши читателі набирались нашого смаку”. На його думку, українські письменники Наддніпрянщини перевершили галичан, а їх твори можуть бути зразком для наслідування. Було піддано критиці тих, хто помалу зрікається рідного слова на бік московщини, з цього “добра не буде, бо наша українська словесность до віку вічнєго зъ нею не помиритця. Та мова... тільки недавніми часами почала спускатись унизъ до людей простихъ, а наша – родилась и зацвіла въ сільській хаті...”²⁷. Очевидно, малося на увазі, що українська літературна мова, на відміну від російської, формувалася “знизу”, через входження простонародної мови в літературу. П. Куліш не сумнівався, що рано чи пізно запанує замість “казенної Московщини вольная річъ Українська”, тож радив галичанам заздалегідь наближати свою книжну словесність “до одного смаку зъ нашою, а Московську вважати за чужосторонню”. Водночас він жалівся на переслідування царизмом української мови: “Журнала українського не дозволяють”²⁸.

З короткої фрази на початку Кулішевого листа від 20 лютого 1860 р. (“писали Ви до мене листъ черезъ пана Смирнова ..., я заразъ Вамъ одписавъ, тільки наврядъ чи дійшло до Вашихъ рукъ моє писаннє”)²⁹ можна зробити висновок, що переписка між П. Кулішем і Я. Головацьким продовжувалася після їх знайомства влітку 1858 р. Між двома українськими діячами обабіч австро-російського кордону зав’язалися ділові й суто людські контакти: вони листувалися, обмінювалися літературою (до розриву в 1866 р., що було пов’язано з відкритим переходом Я. Головацького в москвофільський табір)³⁰. П. Куліш піклувався про постачання українських видань Я. Головацькому та львівському купцю і меценату М. Димету, що співпрацювали із завідувачем “друкарні П. Куліша” Д. Каменецьким³¹. О. Барвінський зауважив, що після ближчого знайомства з П. Кулішем у серці Я. Головацького “наново відізвалась... заглушена Погодіним (у 1850-х рр. – І. Р.) українська свідомість...”³², розуміння мовно-культурної та історичної єдності галичан з наддніпрянськими українцями, а не з широким панруським простором.

Я. Головацький відповів П. Кулішу на листа, написаного в лютому 1860 р., після деякої перерви, як зауважив, “не квапився писати до Васъ”. У листі 10 (22) вересня 1860 р. він скаржився на польський наступ у Галичині, писав про надумані звинувачення в промосковських симпатіях місцевого руського населення: “Ляхи... оббрехали нашихъ що найголовнѣйшихъ Русинѣвъ, що мы нибы съ Москалями переморгуемося, то треба було и тѣни своєї страхатися”. Критично говорилося про урядову спробу в 1859 р. перевести “руську” мову на латинку, зневажливо названу чесько-латинською “какографією”, але “все руское племя... одстояло свое достояніє”³³. Водночас у відповіді Я. Головацького містилися яскраво виражені симпатії до

²⁵ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Арк. 2.

²⁶ Там само. Арк. 1, 1 зв.

²⁷ Там само. Од. зб. 690. Арк. 1.

²⁸ Там само. Арк. 1 зв.

²⁹ Там само. Арк. 1.

³⁰ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”... С. 5, 24.

³¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 205.

³² Барвінський О. Спомини з мого життя... Т. II. Ч. III, IV. С. 40.

³³ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Ф. 104. Од. зб. 242. Арк. 1, 1 зв.

Росії. “Дякуйте той проклинаемой Вами Московщинѣ, – писав він П. Кулішу, – що Вась выдвинула на таку висоту воззрѣнія, ... до созерцанія чистой народности”³⁴. Іншим разом у 1860 р. Я. Головацький висловлював необхідність поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємин, щоб, за його словами, “Вы читали всѣ наши издания, а мы получали всѣ книжки и статьи”, написані “по южно-русски”, тобто українською мовою, з історії “южной Руси”³⁵.

Десь у кінці 1860 р. або в січні 1861 р. Я. Головацький надіслав П. Кулішеві програму русофільської газети “Слово”, що почала виходити у Львові, декілька галицьких видань, зокрема поему Б. Дідицького “Буй-Турь Всеволодь” (1860 р.). Посилку супроводжував лист Я. Головацького, у якому той питав про петербурзьку “Основу”³⁶. У відповідь П. Куліш 28 січня 1861 р. з Петербурга висловив надію на подальшу співпрацю з галичанами, що сприяла б формуванню єдиної української літературної мови. Однак, категорично не сприйнявши макаронічне “язичіє”, яким була написана частина надісланих книжок з Галичини, він дорікав Я. Головацькому: “Чомъ се Ви, панове братья, не хапааетесь нашої мови, а пишете на взірѣ того, якъ у насъ колись писали въ академияхъ... У насъ изъ Вами виходить не одна, а дві літератури. Ваша словесность така жъ одъ нашої далека, якъ и московська. И правопись Ваша якась чудна, що хто не бувъ у Васъ и не чувъ, якъ Ви вимовляєте, то читатиме Ваши книжки по-московськи”. Автор просив звернути увагу видавців “Слова” на свою критику³⁷.

У листі-відповіді 8 (20) червня 1861 р. Я. Головацький обійшов мовчанкою Кулішеві зауваження, просив тільки надсилати петербурзьку “Основу” та українські книжки (“звѣстка о выходящей “Основѣ” прошибнула цѣлу краину нашу и зо всѣхъ сторонъ попытують мене, якъ бы можна достати тую книжку”). Галичанин обіцяв своє посередництво у взаємообміні й літературному спілкуванні, писав про активізацію в краї національного руху: “У насъ теперь сильно двинулася народность и литература поступае жваво впередъ, ... треба отворити безпереривны зношенія межи собою и литературное общеніе”. Галицький діяч радів поступам у розвитку літератури живою народною мовою і дав пораду наддніпрянцям читати львівське “Слово” (“Вамъ бы конечно здалося читати наше “Слово”, но бѣда не знать, як переслати Вамъ...”)³⁸. Мабуть, Я. Головацький не отримав відповіді від П. Куліша, що підтверджує його лист редакторові В. Білозерському 30 січня 1862 р., надрукований у журналі “Основа”³⁹. У листі Я. Головацький, поряд із віршем народовця В. Шашкевича для публікації (“стишокъ молодого, даровитого півця нашого”) ⁴⁰, передавав привіт П. Кулішу і його дружині, з радістю писав про активізацію національного життя в Галичині, що “еще не вмерла козацькая руськая мати!”⁴¹.

У русофільському літературному збірнику “Галичанинъ” 1862 р., що виходив у Львові, Я. Головацький помістив список українських книжок, надісланих, на його прохання, завідувачем “друкарні П. Куліша” Д. Каменецьким у Петербурзі, де друкувалася “Основа”, до Ставропігійської книгарні в жовтні 1862 р. (усього – 52 позиції)⁴². Тут, зокрема, були випущені окремими виданнями твори П. Куліша й упорядковані ним збірники: “Записки о Южной Руси”, історичний роман “Чорна рада”, “Грамотка”, чотиритомник Кулішевої російськомовної прози “Повѣсти” (1860 р.), альманах “Хата”, історико-популярний нарис “Хмельница” тощо. Серед

³⁴ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Ф. 104. Од. зб. 242. Арк. 1 зв., 2.

³⁵ Там само. Од. зб. 243. Арк. 1 зв.

³⁶ Студинський К. Слідами Куліша... С. 243.

³⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 309 (НТШ, м. Львів). Оп. 1. Спр. 2296. Арк. 2; Студинський К. Слідами Куліша... С. 250.

³⁸ Студинський К. Слідами Куліша... С. 251.

³⁹ Частина листу високоповажного професора ві Львовськімь університеті Якова Оедоровича Головацького до редактора (30-го січня 1862 р.). *Основа*. 1862. Липець (іюль). С. 68.

⁴⁰ Шаськевичъ В. Нинішня наша пісня (Стихъ голошений при отвореню “Руської Бесіди” въ “Народнімь Домі” ві Львові, дня 9/21 января 1862 г.). Там само. С. 69–72.

⁴¹ Частина листу... Там само. С. 68, 69.

⁴² Украинска словесность. *Галичанинъ. Литературный сборникъ, издаваемый Я. О. Головацкимъ и Б. А. Дъдицкимъ*. Львовъ, 1862. Кн. 1. Вып. 1. С. 190–193.

літератури, яку пропонувалося придбати в Галичині, був журнал “Основа” за 1861 і 1862 рр.⁴³ Редакція констатувала прагнення “къ ближайшему сообщению литературному съ закордонскою Мало-Русію” в контексті поглиблення “взаимности славянской...”, інтерес до літератури, що надходила з підросійської України: “Читанье русских книжкокъ, якого бы они ни были содержания и формы, сталось уже у насъ необходимою потребою...”⁴⁴.

Листування П. Куліша з Я. Головацьким, започатковане на зламі 50–60-х рр. XIX ст., перервалося на декілька років (до лютого 1866 р.)⁴⁵. На початку 1860-х рр. П. Куліш мав більш тісні стосунки з редактором “Слова” Б. Дідицьким. На відміну від Я. Головацького, один з ідеологів русофільства в Галичині Б. Дідицький демонстрував тоді більшу толерантність до українофільських поглядів. Він з симпатією писав про Т. Шевченка, назвавши його “настоящій украинець”. До редакції львівського часопису в 1860-х рр. заходили, за словами Б. Дідицького, “малорусини”, наукові й громадські діячі, що приїжджали в Галичину з Наддніпрянщини, зокрема в 1861 р. – П. Лавровський і С. Гогоцький, в 1863 р. – М. Барсов, учень М. Костомарова, та О. Потебня, в 1865 р. – Ф. Лебединцев та ін.⁴⁶. Впадає у вічі, що це були представники різних ідейних напрямків: частина з них (О. Потебня, І. Лашнюков, М. Барсов та ін.) прихильно ставилися до української мови і культури, тоді як, для прикладу, С. Гогоцький був прихильником “книжного общерусского языка”, російської літературної мови.

Я. Головацький писав до П. Куліша його правописом, “кулішівкою”, тоді як у тодішньому листуванні із земляками-галичанами відкрито проявляв симпатії до російської літературної мови. На ідейну еволюцію Я. Головацького в москвофільський табір мала вплив кореспонденція з прихильниками загальноруської єдності, українофобами з Росії С. Гогоцьким і К. Говорським. Так, професор Київського університету С. Гогоцький у листі в серпні 1863 р. вказав на дві найбільші помилки видавців “Слова”: пропаганду “какой-то Украины, ... слушааясь различных Кулишей, людей очень недалеких”, та ігнорування редакцією шляхів наближення місцевої говірки до літературної російської мови. Адресант радив Я. Головацькому триматися “одного знамени – ... руссаго, это единственный верный путь”⁴⁷. Кулішева стриманість у стосунках з Я. Головацьким сприяла еволюції останнього в бік відверто ворожих українофільству поглядів у 1860-х рр.⁴⁸. Ідейна еволюція Я. Головацького відбулася в умовах антиукраїнських репресій у Росії за Валуєвським циркуляром 1863 р., а з другого боку, перетворення Галичини практично в польську автономну провінцію Габсбурзької монархії в 1860-х рр., що спроневерювало частину місцевої інтелігенції в перспективі розвитку українського національного руху.

Як наддніпрянський громадівець П. Куліш встановив найбільш тісні зв’язки з галичанами в першій половині 1860-х рр. Він зблизився з народовськими діячами, що організаційно оформилися під ідейним впливом з Наддніпрянщини і вбачали галицьких русинів невід’ємною частиною єдиного українського, “малоруського” народу, на відміну від росіян-“великоросів” і поляків. П. Куліш встановив регулярні товариські стосунки з “ранніми” народовцями в Галичині, закликав місцеву молодь до самовідданої праці на благо рідного народу. П. Куліш обмінювався листами з лідерами народовців Д. Тянячкевичем, К. Климковичем та ін. Так, Кулішеве листування з студентом Львівської духовної семінарії Д. Тянячкевичем (псевдонім – Будеволя) почалося восени 1861 р. Від українського діяча він отримував книжки, що поширювалися серед галицьких народовців у семінарії, мав контакти з т. зв. “вечерничниками” – народовською громадою, згуртованою навколо часопису “Вечерниці”⁴⁹. К. Студинський з жалем писав, що “багато з тих листів... безповоротно затратилося”⁵⁰.

⁴³ Украинская словесность... С. 192, 193.

⁴⁴ Славянская библиография... С. 187, 188.

⁴⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2296. Арк. 5, 6; Студинський К. Слідами Куліша... С. 244.

⁴⁶ Своежизтьевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. Ч. I : Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. Львовъ, 1906. С. 48, 56, 61, 62, 67.

⁴⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 48.

⁴⁸ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”... С. 10, 11.

⁴⁹ Студинський К. Слідами Куліша... С. 280.

⁵⁰ Студинський К. До исторіі взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 29.

П. Куліш мав особливий вплив на видавничу діяльність “ранніх” народовців у Галичині, не лише надсилав власні твори для публікації в часописах “Вечерниці” (1862–1863 pp.) і “Мета” (1863–1865 pp.), але й залучав до друку наддніпрянських авторів. Народовці радо вмішували на сторінках своїх часописів раніше опубліковані Кулішеві твори. Незадоволений цензурними умовами в Російській імперії та редагуванням петербурзької “Основи”, П. Куліш висунув думку про можливість використання галицької періодики як трибуни для українських письменників Наддніпрянщини. Зусилля П. Куліша були спрямовані на перетворення Галичини в плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку⁵¹. У свою чергу, інтерес галичан до українського руху пояснювався браком висококваліфікованих наукових сил і достатніх матеріальних ресурсів для власної національної самоідентифікації, в боротьбі з домінуючими в краї польськими впливами (як політико-ідеологічний інструмент)⁵². Так, у листі до С. Карпенка О. Барвінський відверто писав у 1868 р.: “Ніхто не вглибився в душу нашого народу, якъ Костомаровъ и Кулішъ. Вони оба студіювали ёго язикъ, ёго звичаї и обичаї, ёго историю-минувшість”⁵³.

Наддніпрянська література мала визначальний вплив на українське національне самоусвідомлення галицьких русинів, що були змушені визнати самі народовські діячі. Так, В. Шашкевич, син Маркіяна Шашкевича, один із лідерів “ранніх” народовців, згадував в автобіографії, що після ознайомлення з літературним альманахом “Хата”, виданим під редакцією П. Куліша в Петербурзі 1860 р., він переконався в органічності українства для галичан (“се не утопія”). В альманасі, зокрема, друкувалися твори П. Куліша, Т. Шевченка, Є. Гребінки, Марка Вовчка та ін. В. Шашкевич вирішив “іти дальше дорогою, витиченою нам українськими писателями, та й “Дністровою Русалкою” і “Вінком” (“Вінок русинам на обжинки”. – *I. P.*)”⁵⁴. О. Барвінський писав у спогадах, що крім Шевченкового “Кобзаря”, якого знав майже напам’ять, уважно вивчав творчість П. Куліша (“Записки о Южной Руси”) та інших наддніпрянських письменників – Марка Вовчка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, зміст журналу “Основа” і “робив собі виписки не тільки рідше уживаних слів, але й зворотів та гарних уступів в тих творах”, навчився багато “українських висловів...”⁵⁵.

Твори П. Куліша – як нові, так і раніше опубліковані – регулярно друкувалися на сторінках часописів “ранніх” народовців у Львові “Вечерниці” (1862–1863 pp.), “Мета” (1863–1865 pp.) і “Нива” (1865 р.). За посередництва Д. Тяничкевича і К. Климковича П. Куліш встановив безпосередні зв’язки з народовцями, що зайнялися виданням журналів “Вечерниці” та “Мета”, в літературі діячів цієї громади називають “вечерничниками”⁵⁶. Редакція “Вечерниць”, поряд з творами галичан В. Шашкевича, К. Климковича, Є. Згарського, Ф. Заревича, Д. Тяничкевича та ін., буковинця Ю. Федьковича⁵⁷, друкувала творчий доробок українських діячів з Наддніпрянщини, що був зразком для наслідування. Власними силами “вечерничники” навряд чи змогли б заповнити журнал “своїми творами, – писав К. Студинський, – якби не особисті зв’язки з українськими письменниками, якби не журнали “Кіевлянинъ”(1840 і 1841 pp.) і “Основа”(1861–2), а побіч них видання творів поодиноких авторів ...”⁵⁸. Крім П. Куліша, серед найбільш популярних наддніпрянських письменників були Т. Шевченко, Марко Вовчок, Л. Глібов, О. Стороженко, В. Бернатович (Кузьма Басарабець) та ін.

⁵¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 203, 204; Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. Київ ; Ляйпціг, [б. р.]. С. 36.

⁵² Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2003. Вип. 38. С. 140, 141.

⁵³ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 pp. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв’язків з Україною. Харків ; Київ, 1931. С. 46.

⁵⁴ Возняк М. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича. *Неділя*. 1911. № 35. 10 вересня. С. 6.

⁵⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя. Ч. I–II / упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. Нью-Йорк ; Київ, 2004. С. 85.

⁵⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 204.

⁵⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 57, 58.

⁵⁸ Там само. Спр. 94. Арк. 91.

П. Куліш підписувався власним іменем або як Петро Забоцень, Хуторянин, Т. Вешняк⁵⁹. Він надіслав до “Вечерниць” оповідання “Дівоче серце”, що було надруковано в листопаді – грудні 1862 р. (ч. 39–42)⁶⁰ з приміткою редакції: “Пом’ясаючи пов’сть “Дівоче серце”, дякуємо Пану Кул’шеви за честь, яку зробив намъ, пересылаючи свою працю у нашу Редакцію. При щир’ой помочи наддніпрянськихъ брат’овъ чей скорше зайдемо тамъ, куда давно намъ прямовати належало., побачимо вс’ь одинъ ц’ль, одну дорогу сынамъ великои Украины”. Редакція вирішила не змінювати правопису П. Куліша “для вигоды нашої старшої читаючої публіки”⁶¹. Невдовзі після публікації у “Вечерницях” “Дівоче серце” вийшло окремим виданням у Львові “коштомъ руськихъ семинаристівъ” 1862 р. (31 с.)⁶². У народовському часописі побачили світ дві Кулішеві поезії “До братів на Вкраїну”⁶³ і дума “Кумейки”⁶⁴, що були передруковані. На прохання видавців надіслати нові твори П. Куліш відповів: “Шкода, що не маю нічого готового послати Вамъ у збірникъ; а тільки що напишу, заразъ и вишлю. [...] Щиримъ серцемъ прихильний до Васъ и до всеї коханої Галицької Русі”⁶⁵.

На жаль, архів “Вечерниць” майже не зберігся, хоч у часописі згадувалося про листування з редакцією українських авторів, включаючи П. Куліша⁶⁶. Запрошуючи до передплати часопису на 1863 р., львівські видавці запевняли, що знайшли “симпатію въ народ’ъ mezi старшими и молодшими, въ Галич’ъ и на Украин’ъ”. Підтвердженням цього були “численни листы, яки д’остаємо зъ провинції, и матеріялы, якихъ удалось намъ нагромадити посл’дними часами...”⁶⁷. Щоправда, зв’язки наддніпрянських письменників і простих дописувачів з редакцією були спорадичними, водночас не вдалося знайти докладних відомостей про матеріальну допомогу для “Вечерниць” з підросійської України⁶⁸. К. Студинський стверджував, що, крім П. Куліша, в безпосередній переписці з “Вечерницями” залишалися маловідомі літератори В. Бернатович і М. Терезовський, тоді як твори інших українських письменників надходили, найімовірніше, “з другої руки” – від самого П. Куліша, або передруковувалися⁶⁹. Більшість праць, які побачили світ у “Вечерницях”, були передруковані з двох журналів – М. Максимовича “Кієвлянинъ” (далі – “Киевлянин”) видання 1840 і 1841 рр. та В. Білозерського “Основа” в Петербурзі (1861–1862 рр.), з якого, за висловом К. Студинського, “редакція черпала повними пригорщами”⁷⁰.

К. Климкович переклав з альманаху “Кієвлянин” 1840 р. російськомовні оповідання П. Куліша, що побачили світ у “Вечерницях”⁷¹. З другої книги 1841 р. була передрукована в перекладі К. Климковича Кулішева повість “Огняний змій”⁷². Редакція “Вечерниць” містила

⁵⁹ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 25; Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ, 1969. С. 160, 385.

⁶⁰ Дівоче серце. Идилія П. Куліша. *Вечерниця*. 1862. Ч. 39. 29 листопада. С. 329–332; Ч. 40. 6 грудня. С. 337–339; Ч. 41. 12 грудня. С. 346–348; Ч. 42. 19 грудня. С. 353–355.

⁶¹ Всячина. *Там само*. 1862. Ч. 39. 29 листопада. С. 336.

⁶² ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 101.

⁶³ Кул’шъ П. До брат’овъ на Вкраїну. *Вечерниця*. 1863. Ч. 2. 10 с’чня. С. 9, 10.

⁶⁴ Кумейки. Дума (Зъ “Досв’тк’овъ” П. Кул’ша). *Там само*. 1863. Ч. 6. 7 лютого. С. 41, 42.

⁶⁵ Літературні в’сти. *Там само*. Ч. 3. 17 с’чня. С. 24.

⁶⁶ Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр... С. IV.

⁶⁷ Запросини до передплати. *Вечерниця*. 1862. Ч. 42. 19 грудня... С. 360.

⁶⁸ ЦДІАЛ України, Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 114. К. Студинський писав: “Про яку-небудь матеріальну допомогу з України не маємо вісток, а передплатників звіттам також було небагато, бо посилка була утруднена, а “Основа” (петербурзька. – І. Р.) заступала їм краще українську культуру, як це могли вчинити “Вечерниці”.

⁶⁹ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 25.

⁷⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 104.

⁷¹ За те, одъ-чого у м’стечку Воронеж’ъ высохъ П’шевц’въ ставъ. Украинське опов’данье П. Кул’ша. *Вечерниця*. 1862. Ч. 19. 7 червня. С. 145–148; За те, що сталося съ козакомъ Бурдюгомъ на Зелен’ой нед’ль. Народне опов’данье П. Кул’ша (переведене зъ великоруського). *Там само*. Ч. 36. 8 листопада. С. 310, 311; Ч. 37. 15 листопада. С. 319, 320; Кул’шъ П. Малоросійськіє рассказы. *Кієвлянинъ на 1840 годъ* / издалъ М. Максимовичъ. Кієвъ, 1840. Кн. I. С. 205–215, 215–228.

⁷² Огняний змій. Украинська пов’сть П. Кул’ша. Переложивъ зъ російського Кс. Кл. *Вечерниця*. 1862. Ч. 20. 14 червня. С. 155–159; Ч. 21. 21 червня. С. 170–174; Ч. 22. 28 червня. С. 185–190; Ч. 23. 5 липця.

передруки з петербурзької “Основи”, відзначивши важливість журналу, де “розкривається правдивий образ нашої теперішньої літератури”⁷³. Передруком з “Основи” у “Вечерницях” з’явилися твори П. Куліша різних жанрів: поезії⁷⁴, оповідання⁷⁵, статті публіцистичного⁷⁶ та історичного⁷⁷ змісту. К. Студинський аргументовано переконував, що “якби не поміч з України, якби не “Кієвлянинь” і не “Основа”, “Вечерниці” були би упали з браку літературного, критичного і наукового матеріалу”⁷⁸. Значну частину матеріалу громада “вечерничників” почерпнула з Кулішевої творчості. Свою заслугу видавці “Вечерниць” справедливо вбачали у поширенні знань про Україну в Галичині. “Ледве сотній зь читаючої громады знавъ де-що про нашу рідну Україну, – писалося в часописі наприкінці 1862 р., – про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т. д. Ледва девять мѣсяцѣвъ писали мы нашѣ “Вечерницѣ”, а зь невеличкою молодой громадки стала громада поважна..., нынѣ у кождѣмъ закутку Галича учуемъ вже про нашу Україну ...”⁷⁹.

Замість “Вечерниць”, що видавалися до червня 1863 р., у Львові з вересня того ж року почав виходити журнал “Мета” як “літературно-політичний вістник” під редакцією К. Климковича. “Мета” була заснована за фінансової підтримки наддніпрянських діячів, які після закриття петербурзької “Основи” в умовах посилення антиукраїнських репресій у Росії бажали перетворити новий часопис у політичний орган всього українського руху. Львівську “Мету” П. Куліш вважав “продовженням того, що почала наддніпрянська література”⁸⁰. Матеріали в часописі друкувалися фонетичним правописом П. Куліша, відомим як “кулішівка”, що, на відміну від історико-етимологічного правопису М. Максимовича, яким друкували “Вечерниці”, сильніше розмежовував українську і російську мови. По суті, це стало своєрідною правописною революцією, що наблизила галичан до нової української літератури, яку видавали “кулішівкою”. Лист з України, опублікований раніше у “Вечерницях”, підкреслював необхідність прийняття єдиного українського правопису: “Не знаю, якъ у васъ на Галичині, а у насъ на Вкраїні важко

С. 203–205; Ч. 24. 12 липця. С. 209–213; Ч. 25. 19 липця. С. 217–220; Ч. 26. 26 липця. С. 225–228; Огненний змѣй. Повѣсть П. Кулѣша. *Кієвлянинь* / издаль М. Максимовичъ. Кієвъ, 1841. Кн. II. С. 181–288.

⁷³ Всячина. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 5. 31 сѣчня. С. 40.

⁷⁴ Вешнякъ Т. До землячки. *Основа*. 1862. Лютий. С. 81, 82; Вешнякъ Т. До землячки. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 5. 31 сѣчня. С. 33; Кулішъ П. До братівъ на Вкраїну. *Основа*. 1862. Березиль. С. 29–32; До братѣвъ на Вкраїну. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 2. 10 сѣчня. С. 9, 10.

⁷⁵ Забоцень П. Гордовита пара (Бабусине оповѣданья). *Основа*. 1861. Ноябрь–декабрь. С. 49–56; Забоцень П. Гордовита пара (Бабусине оповѣданья). *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 43. 28 грудня. С. 361–364; Кулішъ П. Другой человекъ. Изъ воспоминаній былого. (Посвящается Н. И. Костомарову). *Основа*. 1861. Февраль. С. 56–104; Іншій чоловікъ. Оповѣданье П. Кулѣша. Переведене зь російського. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 27. 2 серпня. С. 233–236; Ч. 28. 9 серпня. С. 241–244; Ч. 29. 16 серпня. С. 249–252; Ч. 30. 23 серпня. С. 257–261; Ч. 31. 29 серпня. С. 267–270; Ч. 32. 6 вересня. С. 275–278; Ч. 33. 13 вересня. С. 282–284.

⁷⁶ Хуторянинъ Листи съ хутора. Листъ I. *Основа*. 1861. Январь. С. 310–318; Про городи й села. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 28. 9 серпня. С. 246–248; Ч. 29. 16 серпня. С. 253, 254; Ч. 31. 29 серпня. С. 271–272; Листи съ хутора. Листъ II. *Основа*. 1861. Февраль. С. 227–232; Про городи й села. Листъ II. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 31. 29 серпня. С. 271, 272; Листи съ хутора. Листъ III. *Основа*. 1861. Мартъ. С. 25–32; Хуторянинъ. Чого стоить Шевченко яко поеть народній. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 21. 21 червня. С. 179–182.

⁷⁷ Кулішъ П. Исторія України одъ найдавнѣйшихъ часѣвъ. *Основа*. 1861. Сентябрь. С. 79–107; Исторія Украины одъ найдавнѣйшихъ часѣвъ (Початокъ зъ обширнѣйшого дѣла П. Кулѣша). *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 7. 14 лютого. С. 51–54; Ч. 8. 21 лютого. С. 61–63; Ч. 9. 28 лютого. С. 69, 70; Ч. 10. 7 марта. С. 76–78; Ч. 11. 14 марта. С. 85, 86; Отвѣтъ современной лѣтописи Русскаго Вѣстника. *Основа*. 1861. Февраль. С. 256–259 (ця “безіменна” стаття, на думку К. Студинського, була написана, найімовірніше, П. Кулішем, що закликав будувати літературну мову на основі народнорозмовної, переконував: “лучче свое латане, аніж чуже хапане” (див.: ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1, Спр. 94. Арк. 108)); Якъ гадае Основа про галицьку письменность. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 27. 2 серпня. С. 239, 240; Ч. 29. 16 серпня. С. 256.

⁷⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 111.

⁷⁹ Слово до нашихъ предплатителѣвъ. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 35. 1 листопада. С. 296.

⁸⁰ Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським. *Нова Україна. Місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя* / під ред. В. Винниченка й М. Шаповала. Прага ; Берлін, 1923. Ч. 7–8. Липень–серпень. С. 274.

читають книжки, писані Вашою правописсю. У насъ усі пишуть правописсю П. Куліша ...”⁸¹. Редакція “Мети” доклала чимало зусиль для вживання загальноукраїнського правопису.

Виданню журналу “Мета”, на думку К. Студинського, передувало листовне порозуміння галицьких видавців із наддніпрянськими громадівцями, передусім П. Кулішем⁸². У листі до редакції “Мети” восени 1863 р., написаному з хутора Піддубень біля м. Борзни, український письменник образно звертався до “коханого побратимства” із закликом “пахати та сіяти, бо лежить наша рідна земля великим перелогом”. П. Куліш вказав адресу в Петербурзі, через яку галичанам можна було замовляти українські книжки. Він висловив щире бажання приїхати до Львова з дружиною Ганною Барвінок, яка “так же само серцем припадає до Вашої братерської долі”, щоб ближче “подивитись на галичанську Україну”. П. Куліш цікавився літературними здобутками галичан, запитував про нові україномовні видання та попит на них серед місцевого населення, із сарказмом висловився про польське повстання 1863 р. (“божевільні ляшкі начинили колоту, а дурні голови (російські централісти. – *I. P.*) думають, що й наш брат хоче йти слідомъ за ними”). Із сумом говорилося, що “ніколи ще не було так нашому братові важко!”, але “не годитця козацьким правнукам плакати”⁸³. Однак запланована П. Кулішем поїздка в Галичину, про яку йшлося в його листі до редакції “Мети”, так і не відбулася, в 1864 р. письменник довго не міг знайти роботу⁸⁴.

На сторінках “Мети” друкувалися твори П. Куліша, поряд літературними здобутками деяких інших наддніпрянців (Т. Шевченка, Є. Гребінки, Марка Вовчка, Д. Мордовцева та ін.), а також галичан (В. Ільницького, В. Стебельського, О. Гороцького та ін.) і буковинця Ю. Федьковича. Так, “Мета” опублікувала три оригінальні, спеціально надіслані твори П. Куліша⁸⁵: “Мартин Гак”⁸⁶, “Руїна”⁸⁷, “До Щасного Саламона”⁸⁸. У часописі були також передруковані його поезії⁸⁹ та “історичний роман” “Брати”, що вийшов 1863 р. у журналі “Вѣстникъ Юго-Западной Россіи”⁹⁰. Кулішеву поему “Могильні сходи” було опубліковано в “Меті” восени 1863 р. під анонімом “Тургурдядько”⁹¹. Галицький читач міг ознайомитися з бібліографією книжок, що вийшли друком українською мовою в Росії, зокрема в петербурзькій “друкарні П. Куліша”⁹². Однак, подаючи короткі відомості про розвиток “руської літератури у братів нашихъ” на Наддніпрянщині (за останні чотири роки з’явилося “стільки книжокъ руськихъ, скільки не вийшло їхъ въ цю пору въ Галичині, ні за цілихъ передущихъ 60 літь на Україні”), автор статті був змушений визнати, що галичани не мають змоги придбати видання “въ жадній львівській книгарні, ані побачити їхъ...”⁹³.

Одночасно з “Метою”, що виходила до грудня 1865 р., народовці з січня того ж року видавали у Львові літературно-науковий часопис “Нива” під редакцією К. Горбала. 20 номерів журналу (останній вийшов у липні 1865 р.) сприяли розвитку нової української літератури, духу національної єдності українців. Редакція “Ниви” знайомила не лише з творами місцевих галицьких (В. Стебельського, І. Верхратського, В. Ільницького та ін.) і буковинських (Ю. Федьковича, С. Воробкевича) письменників, але й наддніпрянсько-українських – Т. Шевченка, Марка

⁸¹ Терезовській М. Зъ України. *Вечерниця*. 1862. Ч. 33. 13 вересня. С. 286.

⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 5.

⁸³ Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Ф. 3 (Франко І. Я.), Од. 36. 4230. Арк. 153, 154; Студинський К. Слідами Куліша... С. 254, 260, 261.

⁸⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 212.

⁸⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 6, 7.

⁸⁶ Куліш П. Мартинъ Гакъ. *Мета*. 1863. № 1 (вересень). 3 (15) жовтня. С. 35–44.

⁸⁷ Куліш П. Руїна. *Там само*. 1863. № 2 (жовтень). 3 (15) листопада. С. 134–148; 1864. № 5 (січень). 3 (15) серпня. С. 50–67.

⁸⁸ Данило Юсь До Щасного Саламона, прочитавши ёго “Жоломийки и Шумки”. Допись зъ України. *Там само*. 1865. № 6. 30 цвітня (12 мая). С. 173–176.

⁸⁹ Куліш П. Дума про Саву Кононенка. *Там само*. 1863. № 1 (вересень). С. 9–13; Сонеть. *Там само*. С. 13.

⁹⁰ Куліш П. Брати Історичний романъ початку XVII віку. *Там само*. 1864. № 5 (січень). С. 21–45.

⁹¹ Гургурдядько. Могильні сходи. *Там само*. 1863. № 1 (вересень). С. 18–34; № 2 (жовтень). С. 106–116.

⁹² Літературні вісті. *Мета*. 1863. № 3 (листопад). С. 267, 268.

⁹³ Там само. С. 267.

Вовчка, М. Старицького (псевдонім – Гетьманець), О. Стороженка та деяких ін.⁹⁴. З творів П. Куліша в “Ниві” друкувалася без підпису історична праця “Почини лихоліття ляцького и перві козацькі бучи” в березні – травні 1865 р.⁹⁵. П. Куліш присвятив свою працю козацькій сторінці в історії України, що викликала особливий інтерес серед молодого покоління галицьких діячів.

У січні – квітні 1866 р. у Львові вийшло 12 номерів літературного часопису “Русалка”, сама назва якого засвідчила про підтримку редакцією традицій, закладених у “Русалці Дністровій”. На відміну від своїх попередників – “Мети” і “Ниви”, “Русалка” виходила етимологічним правописом, щоб знайти підтримку серед старшої частини населення, невдоволеного “кулішівкою”. Часопис часто друкував твори О. Кониського під псевдонімами, галицьких і буковинських авторів – К. Климковича, В. Шашкевича, С. Воробкевича та ін.⁹⁶. Однак у “Русалці” не публікувалося жодного твору П. Куліша, працюючи як державний службовець у Варшаві з кінця 1864 р., він на кілька років відійшов від активної публіцистичної і літературної діяльності, практично не мав зв’язків з Галичиною. У повному переліку Кулішевих праць з 1862 р. (початок виходу “Вечерниць”) до 1865 р. включно міститься 72 позиції, з них 24 або третина – це видання в Галичині, насамперед народовські (12 – у “Вечерницях”, сім – у “Меті”, одна – в “Ниві”)⁹⁷ та кілька – русофільських (три – у “Слові” та одна – в збірнику “Галичанин” (далі – “Галичанин”). 1861 р. вийшов у “Слові” Кулішевий вірш “З-за Дунаю”. Левова частка галицьких публікацій побачила світ в 1862 р. (11) та 1863 р. (9), тоді як у 1864 і 1865 рр. – по дві, а в 1866 р. – жодної (П. Куліш мав того року лише одну анонімну публікацію у Варшаві)⁹⁸.

Крім галицьких народовців, П. Куліш у першій половині 1860-х рр. мав контакти з русофілами (москвофілами), що вважали русинів Галичини частиною більш широкої східнослов’янської, панрусської спільноти, яку означувано поняттям “руській” народ. Цей термін не означав російський (великоруський, московський), бо в тій спільноті визнавалося існування також “малоруського” масиву. В особі русофілів національний рух у Галичині отримав специфічний варіант “малоросійського” патріотизму, для якого була характерна відданість “Малій Русі”, її історії та особливій мовній традиції. В австрійський період русофільська течія, що панрусські (в політичній площині – проросійські) симпатії поєднувала з демонстративним австрійським лоялізмом, пройшла складну ідейну еволюцію⁹⁹. Русофіли видавали з січня 1861 р. газету “Слово” у Львові під редакцією Б. Дідицького (до 1870 р.), що в перші роки існування намагалася виступати від імені русинів Галичини, незалежно від їх політичної орієнтації. У питаннях національної ідентичності газета до другої половини 1860-х рр. дотримувалася, по суті, “проукраїнських” позицій¹⁰⁰.

“Слово” відіграло важливу роль у поширенні в Галичині культу Т. Шевченка, що було чинником формування української національної самосвідомості серед місцевих русинів. Так, редакція надрукувала короткий життєпис Т. Шевченка – “великого украино-русского поета”, де згадувалося про публікацію “надгробного” слова П. Куліша передруком з петербурзької “Основи”, вміщеного раніше у “Вечерницях” 1862 р. (ч. 22)¹⁰¹. У часописі неодноразово містилася інформація, що в книгарні русофільського Ставропігійського Інституту у Львові продавалися видані в Парижі та Петербурзі портрети українських письменників і вчених, у т. ч.

⁹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 60; Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. С. 27.

⁹⁵ Куліш П. Почини лихоліття ляцького и перві козацькі бучи (Історичня вивідка). *Нива*. 1865. № 9. 30 марта. С. 141, 142; № 10. 10 цвітня. С. 157–159; № 11. 20 цвітня. С. 174–176; № 12. 30 цвітня. С. 189–191; № 13. 10 мая. С. 205–207; № 14. 20 мая. С. 221–223.

⁹⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 60; Спр. 117. Арк. 30, 31.

⁹⁷ Кирилюк Є. Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього. Київ, 1929. С. 36, 38, 39, 40, 41.

⁹⁸ Кравченко О. “Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього” Є. Кирилюка у контексті сучасних наукових досліджень. *Історико-педагогічний альманах*. Умань, 2008. Вип. 2. С. 82, 83, 84.

⁹⁹ Вендланд А.-В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915 / пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів, 2015. С. 619.

¹⁰⁰ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів, 2003. С. 106.

¹⁰¹ Коротка життєпись Тараса Шевченка. *Слово*. 1862. Ч. 53. 7 (19) юлія. С. 207–209.

П. Куліша, як і “великого п'євца України” Т. Шевченка, М. Костомарова, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Марка Вовчка та ін., із закликом їх придбати¹⁰². За цих умов П. Куліш у першій половині 1860-х рр. встановив зв'язки в Галичині як з народовськими, так і з русофільськими діячами.

П. Куліш надіслав редакції “Слова” програму петербурзької “Основи”, яку вона передрукувала влітку 1861 р., із запрошенням галичан до передплати журналу¹⁰³. Редактор Б. Дідицький отримав від П. Куліша твори нової української літератури, що вийшли друком у його петербурзькій друкарні, серед яких були власні видання й упорядковані ним збірники¹⁰⁴. “Слово” помістило про ці книжки в липні 1861 р. прихильну звістку: “Українська словесність движеться значительно впередь”. Позитивно оцінювалася діяльність самого П. Куліша, що літературу з власної друкарні поширював “по всей Украинѣ”, було вказано адресу, де можна було придбати видання¹⁰⁵. Б. Дідицький передрукував “передне слово” до опублікованого в Петербурзі 1861 р. історичного оповідання “Хмельницина”, що містило короткий проспект подальшої видавничої діяльності¹⁰⁶. У “Слові” писалося про плани П. Куліша видати найближчим часом невеликі книжки про гетьманів І. Виговського, І. Брюховецького, П. Дорошенка, І. Мазепу, К. Розумовського, полковника І. Поповича, які “поможуть усякому ... історію України зрозуміти и багато де-чого зъ неї навчитися”¹⁰⁷.

Отримавши кращі зразки нової української літератури, Б. Дідицький сподівався на співпрацю з П. Кулішем, що знайшла відгук у публікаціях у петербурзькій “Основи” та львівському “Слові”¹⁰⁸. Так, на сторінках “Основи” в лютому 1861 р. опубліковано польськомовну поезію Б. Дідицького “Нема Русі!”, без вказівки автора, та її переклад на російську мову¹⁰⁹. Редакція журналу надрукувала коментар М. Костомарова, що за публікацію вірша “будуть благодарны 3 миллиона Русиновъ”, бо усвідомлення “единства Червоно-русской Земли съ остальною Русью не исчезло и до настоящего времени, не смотря на всѣ иноплеменные усилія”¹¹⁰. У вересневому журналі “Основа” 1861 р. була опублікована поезія П. Куліша “З-за Дунаю”, яку невдовзі передрукувало “Слово”¹¹¹. Вірш українського письменника мав резонанс у Галичині, редакція “Слова” опублікувала на нього дві віршовані відповіді – І. Гушалевича і Галичанина (псевдонім Я. Головацького)¹¹². Галичани сприйняли поезію “З-за Дунаю”, написану за кордоном перед поверненням П. Куліша в Україну 1861 р., як фольклоризоване ліричне самовираження, звернене до всіх співвітчизників-одномумців. У відповідь на Кулішеві слова “Покину, покину Чужую чужину Та на Украину Соколомъ полыну” І. Гушалевич писав:

Ой лети соколе / Та на Украину
А з ѓттамъ къ Бескиду / По-надъ Галичину¹¹³.

Всеукраїнську національну єдність галичан і наддніпрянців по обидва боки Збруча обстоювала поезія Галичанина:

¹⁰² Див.: Новинки. *Слово*. 1862. Ч. 91. 17 (29) ноемврія. С. 356; Новинки. *Там само*. 1863. Ч. 33. 27 апрѣля (9 мая). С. 134; Новинки. *Там само*. Ч. 54. 10 (22) юлія. С. 216.

¹⁰³ Новинки. *Там само*. 1861. Ч. 43. 28 юнія (10 юлія). С. 252.

¹⁰⁴ ЦДАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 42.

¹⁰⁵ Новинки. *Слово*. 1861. Ч. 44. 1 (13) юлія... С. 256.

¹⁰⁶ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 16.

¹⁰⁷ Литературное извѣстие. *Слово*. 1861. Ч. 47. 12 (24) юлія... С. 268.

¹⁰⁸ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 16, 17.

¹⁰⁹ Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки газеты (краковской) “Czas” и журнала “Revue contemporaine”. *Основа*. 1861. Февраль. С. 121–135. Вірш “Niema Rusi! Odpowiedz na plakaty Polakow w Uniwersytecie we Lwowie 1860 г.”. С. 122–126.

¹¹⁰ Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки ... *Основа*. 1861. Февраль. С. 127.

¹¹¹ Кулішъ П. З за Дунаю. *Основа*. 1861. Сентябрь. С. 33, 34; Кулішъ П. Зъ-за Дунаю. *Слово*. 1861. Ч. 71. 4 (16) октобрія. С. 366.

¹¹² Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 16.

¹¹³ Гушалевичъ И. Отвѣтъ зъ подъ Бискида на голосъ “Зъ-за Дунаю”. *Слово*. 1861. Ч. 76. 21 октобрія (2 новембрія). С. 388.

Коли ймешъ кидати / Чужую чужину
Соколомъ вертати / В рѣдну Украину;
Не минай родини / Старой Галичины.
Вступи милый брате / До нашої хаты!¹¹⁴.

Обидві відповіді галицьких письменників передрукувала “Основа” в січні 1862 р.¹¹⁵, з приміткою редакції, автором якої, за припущенням К. Студинського, міг бути В. Білозерський¹¹⁶. У примітці говорилося про “дорогихъ и близкихъ намъ Галичанъ”, “нашихъ братьевъ”, що на сторінках часопису “Слово” привітно відгукнулися на вірш П. Куліша¹¹⁷. Зворушливі поетичні відгуки галичан сподобалися П. Кулішеві, який у листі до О. Кониського в кінці 1861 р. зауважив, що у львівському “Слові” “по-нашому наламуються писати”. Мабуть, саме П. Куліш залучив його до надсилання власних матеріалів для публікацій у “Слові”. Газета в 1862–1863 рр. надрукувала 14 дописів О. Кониського з Полтави¹¹⁸. Незадоволений цензурними умовами в Російській імперії і редагуванням петербурзької “Основи”, П. Куліш уже на початку 1860-х рр. усвідомлював важливе значення галицької періодики як трибуни для українських письменників¹¹⁹.

Отримавши від П. Куліша журнал “Основа” зі статтю М. Костомарова, опублікованою в лютому 1861 р., Б. Дідицький передрукував матеріал на сторінках “Слова”¹²⁰, за винятком вірша “Niema Rusi!” Б. Дідицького¹²¹. Стаття підкреслювала нерозривну єдність Галичини з усім руським світом, відмінність між двома руськими (“южно-” і “велико-руськимъ”) народами, а також окремішність Південної Русі від Польщі. Зокрема, М. Костомаров писав, що “южно-руській народъ – не Поляки”, Червона Русь, тобто Галичина, була насильно приєднана до Польщі, захоплення “совершилось съ кровопролитіями...”¹²². На початку передрукованої статті М. Костомарова містилася редакційна примітка, що висловлені автором думки збігаються “съ общимъ мнѣніемъ нашої Галицкой Руси”, читаючи ю, мимовольно думаєшъ, будто она писана для “Слова”¹²³. Літературний збірник “Галичанинъ” у Львові русофільського спрямування, публікуючи бібліографію М. Костомарова в 1863 р.¹²⁴, зауважив, що він був “родом украинецъ”, разом з Т. Шевченком і П. Кулішем, становить “троезвѣздіе, що яркимъ свѣтломъ знанія и волѣ сіяе нынѣ для всей Малой Руси”¹²⁵.

У 1861–1862 рр. твори П. Куліша тричі публікувалися у львівській газеті “Слово” (у т. ч. один передрук з “Основи”), редактор якої – Б. Дідицький, як відомо, на перших порах прихильно ставився до українського руху, співпраці з наддніпрянськими діячами. Кулішеві дописи у “Слові”, за словами К. Студинського, закликали до “єднання Галичини з Україною”¹²⁶. Так, П. Куліш писав, що на Наддніпрянщині “теперь иде велике змаганія за нашу, спільню зъ

¹¹⁴ Галичанинъ. Братови зъ-за Дунаю. Там само.

¹¹⁵ Голосъ Галичанъ. І. Отвѣтъ зъ-подъ Бискада на голосъ “Зъ-за Дунаю”. ІІ. Братови зъ-за Дунаю. *Основа*. 1862. Січень. С. 109, 110.

¹¹⁶ ЦДАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 10, 11.

¹¹⁷ Современная южнорусская лѣтопись. *Основа*. 1862. Січень. С. 109.

¹¹⁸ Студинський К. Зв’язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. *Записки НТШ*. Львів, 1929. Т. СЛ. С. 273, 288.

¹¹⁹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 202, 203.

¹²⁰ Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки газеты (краковской) “Czas” и журнала “Revue contemporaine”. *Основа*. 1861. Февраль. С. 121–135; Отвѣтъ Костомарова на нѣкоторые лжеученія журналистовъ польскихъ. *Слово*. 1861. Ч. 67. 20 септемврія (2 октобрія). С. 349, 350; Ч. 68. 23 септемврія (5 октобрія). С. 353, 354; Ч. 69. 27 септемврія (9 октобрія). С. 357, 358; Ч. 70. 30 септемврія (12 октобрія). С. 361, 362.

¹²¹ ЦДАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 44.

¹²² Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки ... *Основа*. 1861. Февраль. С. 132.

¹²³ Отвѣтъ Костомарова ... *Слово*. 1861. Ч. 67. 20 септемврія (2 октобрія). С. 349.

¹²⁴ Сочиненія и изданія Николая Ивановича Костомарова. *Галичанинъ. Литературный сборникъ*. Львовъ, 1863. Кн. І. Вып. ІІ. С. 161–163.

¹²⁵ Сочиненія и изданія Николая Ивановича Костомарова. *Галичанинъ. Литературный сборникъ*. Львовъ, 1863. Кн. І. Вып. ІІ. С. 161.

¹²⁶ Студинський К. Слѣдами Куліша... С. 244.

вашою словесность”. “Заспіває нашъ братъ за Дунаємъ або підъ Полтавою, – наголошував він, – а въ ві Львові і въ Бескидахъ голосъ лунає. Застогне Галицька Русь підъ Карпатами, а по надъ Дніпромъ у людей серце болить”¹²⁷. Іншим разом друкувалася Кулішева поезія “Самъ собі”, написана за мотивами української народної пісні¹²⁸. П. Куліш українським фонетичним правописом у поетичній формі передав красу живої народнорозмовної мови.

Як і народовські видання, русофільське “Слово” передруковувало твори українських авторів з петербурзького журналу “Основа”. К. Студинський зауважив, що “Основа” В. Білозерського і творчість наддніпрянських письменників були для львівського “Слова” “скарбницею наукового і літературного знання”¹²⁹. У кількох номерах газети повторно публікувалася науково-публіцистична стаття П. Куліша “Полякамъ объ Украинцахъ”¹³⁰. “Я польское и я украинское разошлись, въ теченіе вѣковъ, – писав П. Куліш, – на такое разстояніе, что Полякъ, при всемъ стараніи, не можетъ войти въ натуру Украинца, а Украинець, при всѣхъ приманкахъ, войти въ натуру польскую не хочетъ”¹³¹. Редакція “Слова” декларувала прихильне ставлення до народовських часописів, зокрема привітала початок видання “Мети” у Львові 1863 р., де поряд із галицькими письменниками будуть міститися твори “братей-Украинцѣвъ”. П. Куліш, “славнѣйшій ихъ писатель”, листовно повідомив про це редактора К. Климковича, пообіцявши, що “до кожного випуска его “Меты” присылать буде утворы своего пера”. На думку видавців “Слова”, “Мета” як друкований орган “закордоньской Руси” давав уявлення про життя-буття “другои бѣльшой половины руского міра ...”¹³².

У літературному збірнику “Галичанинъ” на початку 1860-х рр. вийшла друком поезія П. Куліша “Кінець Дунайської Думи”¹³³, поряд з творами М. Костомарова, Д. Мордовцева, О. Кониського та ін. У примітці русофільської редакції в 1863 р. наголошувалося, що перша половина Кулішевої поезії побачила світ у петербурзькій “Основі”, а друга – друкується вперше “по рукописи самого жъ автора, на желанье которого и правопись его ненарушимо ту задержана”¹³⁴. З любов’ю до України автор емоційно писав: “Тихо Дунай, тихо / Жовті піски мие. / Якъ згадаю Україну – / Серденько заніе”¹³⁵.

Перші Кулішеві контакти з Галичиною закінчилися, коли він восени 1864 р. виїхав на державну службу до Варшави, де працював чиновником Установчого комітету в Царстві Польському. П. Куліш намагався поліпшити скрутне матеріальне становище, а в ідейному плані – поєднати український патріотизм із лояльністю до російського царизму, що після придушення Січневого повстання 1863 р. став на боротьбу проти польського визвольного руху. Щоправда, таке роздвоєння було для П. Куліша обтяжливим, викликало критику серед наддніпрянських громадівців і завершилося його відставкою в 1868 р. Кулішевому авторитетові серед галицьких народовців варшавська служба серйозно не зашкодила, але його безпосередні зв’язки з краєм перервалися¹³⁶. П. Куліш відновив листування з Я. Головацьким у лютому 1866 р., а суперечки навколо публікації Кулішевих листів, що розгорілися в галицькій пресі в 1866–1867 рр., мали відгук навіть у російській періодиці, засвідчили поглиблення розходжень у національному русі в краї на дві орієнтації – народовську і русофільську (москвофільську). Розірвавши стосунки з

¹²⁷ Куліш П. Голосъ зъ України. *Слово*. 1863. Ч. 68. 28 августа (9 септембрія). С. 270.

¹²⁸ Куліш П. Самъ собі (Правописію украинською). *Там само*. 1862. Ч. 7. 24 януарія (5 февруарія). С. 26.

¹²⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 45.

¹³⁰ Куліш П. Полякамъ объ Украинцахъ. *Основа*. 1862. Лютий. С. 67–86. *Передрук*: Полякамъ объ украинцахъ (Стаття П. Куліша, вынята изъ “Основы” II книжки за 1862 г.). *Слово*. 1862. Ч. 80–83. 10 (22) октобрія – 20 октобрія (1 ноєврія).

¹³¹ Куліш П. Полякамъ объ Украинцахъ. *Основа*. 1862. Лютий. С. 75.

¹³² Новинки. *Слово*. 1863. Ч. 55. 13 (25) юлія... С. 220.

¹³³ Куліш П. Кінець Дунайської Думи. *Галичанинъ. Литературный сборникъ*. Львовъ, 1863. Кн. I. Вып. II. С. 7, 8.

¹³⁴ Там само. С. 7.

¹³⁵ Там само. С. 8.

¹³⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 220, 234, 244.

Я. Головацьким і русофілами, П. Куліш зосередився на підтримці народовців та їхнього журналу “Правда” у Львові, що стало предметом окремого дослідження¹³⁷.

Таким чином, серед наддніпрянських діячів П. Куліш мав найбільший вплив на розвиток українського руху в Галичині 1860-х – початку 70-х рр., встановив зв’язки з краєм після першої поїздки до Львова влітку 1858 р. Він кілька років листувався з Я. Головацьким, з яким познайомився в столиці Галичини, мав контакти з лідерами народовців Д. Тянячкевичем і К. Климковичем, русофілом Б. Дідицьким та ін. П. Куліш відіграв особливу роль в утвердженні української національної ідеї в краї, підтримав діяльність галицьких народовців на початку 1860-х рр. Різноманітні твори П. Куліша – поезії, оповідання, наукові і публіцистичні статті тощо – друкувалися на сторінках часописів “ранніх” народовців у Львові “Вечерниці” (1862–1863 рр.), “Мета” (1863–1865 рр.) і “Нива” (1865 р.). Це були нові й раніше опубліковані праці, насамперед, з альманаху “Киевлянин” (1840 і 1841 рр.) та петербурзького журналу “Основа” (1861–1862 рр.). К. Студинський висловив думку, що в “рр. 1862–66 приходили через руки Куліша грошеві підмоги для галицьких видань”¹³⁸, але цю тезу не вдалося підтвердити документально.

Водночас П. Куліш на початку 1860-х рр. друкувався в русофільських виданнях – газеті “Слово” і літературному збірнику “Галичанин”, що проявляли інтерес до нової української літератури, прихильно ставилися до співпраці з наддніпрянськими діячами. Загалом у галицькій пресі з 1861 до 1865 рр. включно вийшло в світ 24 публікації П. Куліша, переважно у виданнях народовців, та брошура з оповіданням “Дівоче серце” у Львові 1862 р., передрукована з “Вечерниць”. Взаємини між П. Кулішем і галицькими діячами, по суті, перервалися після його переходу на державну службу до Варшави восени 1864 р. та в умовах посилення антиукраїнських репресій у Російській імперії та внутрішньої кризи в діяльності “ранніх” народовців. У 1865 р. в Галичині вийшли друком лише два твори П. Куліша в часописах “Мета” і “Нива”, а в 1866 р. – жодного. Кулішевий інтерес до Галичини проявився на початку 1866 р., коли він відновив листування з Я. Головацьким, був втягнутий у дискусії між галицькими народовцями і русофілами. П. Куліш дав сильний поштовх для діяльності галицьких народовців через надсилання творів нової української літератури для ознайомлення і публікації в пресі, заклики до духовно-культурного єднання галичан з Україною.

THE FIRST CONTACTS OF PANTELEIMON KULISH WITH GALICIA (1858–1865)

Ihor RAIKIVSKYI

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

Department of History of Ukraine and methods of teaching history,

Taras Shevchenko st., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: i.ray@ukr.net

Summary

The article covers Panteleimon Kulish’s contacts with Galicia – from his first visit to Lviv in the summer of 1858 and to his transfer to the civil service at the end of 1864 and the appearance of the last publications in the magazines of the “early” populists of 1865. P. Kulish played a special role in the establishment of Ukrainian national identity among Galicians, especially in 1867 – early 1870’s and supported the activities of local populists. Considerable attention was paid to P. Kulish’s correspondence with Ya. Holovatskyi after acquaintance in 1858, relations with the leaders of the populists D. Tanyachkevych and K. Klymkovych, Russophile B. Didytskyi and others. Various genre works by P. Kulish – both new and previously published, primarily from the almanac “Kievlianin” of 1840 and 1841 and the St. Petersburg magazine “Osnova” (1861–1862) – were regularly published in the populists’ press in Lviv – magazines “Vechernytsia” (1862–1863), “Meta” (1863–1865) and “Nyva” (1865). At the same time, P. Kulish’s works were published in Russophile (Moscovophile) publications – the newspaper “Slovo” and the literary collection “Halychanyn”, which, like the populists, in the early

¹³⁷ Райківський І. Внесок Пантелеймона Куліша у видання львівського журналу “Правда” (1867 – початок 1870-х років)... С. 69–82.

¹³⁸ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 29.

1860's showed interest in the new Ukrainian literature, the national movement in sub-Russian Ukraine. In the Galician press from 1861 to 1865 inclusive, 24 publications by P. Kulish were published, in the absolute majority in the publications of the populists, and a brochure with the story "Maiden's Heart" in Lviv in 1862, reprinted from "Vechernytsia". Kulish's ties with Galician figures were severed after his appointment as a Russian official in Warsaw amid intensified anti-Ukrainian repression by Russian tsarism under the Valuev Circular of 1863 and an internal crisis in the activities of "early" populists. P. Kulish had the greatest influence among Ukrainian figures on the development of the national movement in Galicia in the 1860's, was a promoter of the idea of national unity of Ukraine. P. Kulish's interest in Galicia manifested itself with new force in 1866, but this issue became the subject of a separate study.

Keywords: Panteleimon Kulish, Ukrainian figure, Galicia, contacts, magazine, populists, russophiles.

REFERENCES

- Barvynskiy, O. (2004). *Spomyny z moho zhyttia [Memories from My Life]*. Chast. I–II. A. Shatska, O. Fedoruk (Uporiad.). L. Vynar, I. Hyrych (Ed.). Niu-York; Kyiv (in Ukrainian).
- Barvynskiy, O. (2009). *Spomyny z moho zhyttia [Memories from My Life]*. Vol. II, chast. III ta IV. A. Shatska (Uporiad.); B. Yanyshyna (Comp.); L. Vynar, M. Zhulynskiy (Ed.). Niu-York; Kyiv (in Ukrainian).
- Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (TsDIAL of Ukraine). F. 309 (NTSh. m. Lviv). Op. 1. Spr. 2296. 7 p.
- TsDIAL of Ukraine. F. 362 (Studynskiy K. – akademik). Op. 1. Spr. 74. 88 p.
- TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 94. 202 p.
- TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 97. 85 p.
- TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 101. 43 p.
- TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 115. 138 p.
- TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 141. 106 p.
- Chastyna lystu vysokopovazhnogo professora vi Lvovskimъ universyteti Yakova Fedorovycha Holovatskoho do redaktora (30-ho sichnia 1862 r.) [Part of a Letter from Yakiv Fedorovych Holovatsky, a Highly Respected Professor at the University of Lviv, to the Editor (January 30, 1862)]. (1862). *Osnova*. Lypets' (iiul'), pp. 68–72 (in Ukrainian).
- Danylo Yus. (1865). Do Schastnoho Salamona, prochytavshy joho "Kolomyiky y Shumky". Dopys z Ukrainy [To Happy Solomon, having read his "Kolomyiky and Shumky". Letter from Ukraine]. *Meta*, no. 6, 30 tsvitnia (12 maia), pp. 173–176 (in Ukrainian).
- Dei, O. I. (1969). *Slovyk ukrainskykh psevdonimiv ta kryptonimiv (XVI–XX st.) [Dictionary of Ukrainian Pseudonyms and Cryptonyms (16th–20th centuries)]*. Kyiv (in Ukrainian).
- Divoche sertse. Idyliia P. Kulisha [Maiden's Heart. Idyll of P. Kulish]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 39, 29 lystopada, pp. 329–332; ch. 40, 6 hrudnia, pp. 337–339; ch. 41, 12 hrudnia, pp. 346–348; ch. 42, 19 hrudnia, pp. 353–355 (in Ukrainian).
- Doroshenko, D. (without a year). *Panteleimon Kulish [Panteleimon Kulish]*. Kyiv; Liaiptsih (in Ukrainian).
- Franko, I. (1981). Pysannia I. P. Kotliarevskoho v Halychyni [Writtings of I. P. Kotliarevskiy in Galicia]. *Zibr. tvoriv u 50-ty t*. Kyiv, vol. 31, pp. 321–334 (in Ukrainian).
- Franko, I. (1984). Ukraintsi [Ukrainians]. *Zibr. tvoriv in 50 vol*. Kyiv, vol. 41, pp. 162–193 (in Ukrainian).
- Halychany. Bratovy z-za Dunaiu [To Brother from across the Danube]. (1861). *Slovo*, ch. 76, 21 oktobriia (2 novembriia), pp. 388 (in Ukrainian).
- Holos Halychan. I. Otvitъ z-pod Byskyda na holos "Z-za Dunaiu". II. Bratovi z-za Dunaiu [The Voice of Galicians. I. Answer from under the Beskids to the Voice "From Across the Danube". II. To Brother from across the Danube]. (1862). *Osnova*. Sichen, pp. 109, 110 (in Ukrainian).
- Hordynskiy, Ya. (1917). Do istorii kulturnoho y politychnoho zhyttia v Halychyni u 60-kh rr. XIX v. [To the History of Cultural and Political Life in Galicia in the 60s of the 19th Century]. *Zbirnyk filolohichnoi seksii NTSh*. Lviv, vol. XVI (in Ukrainian).
- Hurhurdiadko. (1863). Mohylni skhodyny [Grave meetings]. *Meta*, no. 1 (veresen'), pp. 18–34; no. 2 (zhovten'), pp. 106–116 (in Ukrainian).
- Hushalevych, Y. (1861). Otvit z pod Byskyda na holos "Z-za Dunaiu" [Answer from under the Beskids to the Voice "From Across the Danube"]. *Slovo*, ch. 76, 21 oktobriia (2 novembriia), pp. 388 (in Ukrainian).
- Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*. F. 10 (Arkhiv VUAN). Od. zb. 17270. 10 p. (in Ukrainian).
- Khutorianyn Lysty s khutora. Lyst I [Letters from the Hamlet. Letter I]. (1861, Yanvar'). *Osnova*, pp. 310–318 (in Ukrainian).

Lysty s khutora. Lyst II [Letters from the Hamlet. Letter II]. (1861, Fevral'). *Osnova*, pp. 227–232 (in Ukrainian).

Lysty s khutora. Lyst III. [Letters from the Hamlet. Letter III]. (1861, Mart.). *Osnova*, pp. 25–32 (in Ukrainian).

Khutorianyn. Choho stoit Shevchenko yako poet narodnii [What is Shevchenko Worth as a Folk Poet]. (1862, 21 chervnia). *Vechernytsi*, ch. 21, pp. 179–182 (in Ukrainian).

Korduba, M. (1928). Zviazky V. Antonovycha z Halychynoiu [V. Antonovych's Connections with Galicia]. *Ukraina. Naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*. Kyiv, kn. 5, pp. 33–78 (in Ukrainian).

Korespondentsyia Yakova Holovatskoho v litakh 1850–62 [Correspondence of Yakiv Holovatsky in the Years 1850–62] (1905). K. Studynskyi (Vydav.). *Zbirnyk filolohichnoi sektsyi NTSh*. Lviv, vol. VIII, ch. 290 (in Ukrainian).

Korotka zhytepysh' Tarasa Shevchenka [A Short Biography of Taras Shevchenko]. (1862). *Slovo*, ch. 53, no. 7 (19) yuliia, pp. 207–209 [in Ukrainian].

Kostomarov, N. Otvet na vykhodky hazety (krakovskoi) "Czas"y zhurnala "Revue contemporaine" [The Answer to the Antics of the Newspaper (Cracow) "Czas" and the Magazine "Revue Contemporaine"]. (1861, Fevral'). *Osnova*, pp. 121–135 (in Russian).

Kravchenko, O. (2008). "Bibliohrafiia prats P. O. Kulisha ta pysan pro noho" Ye. Kyrlyliuka u konteksti suchasnykh naukovykh doslidzhen' ["Bibliography of works by P. O. Kulish and writings about him" by Ye. Kyrlyliuk in the context of modern scientific research]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*. Uman, iss. 2, pp. 82–94 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1864). Braty. Istorychnii roman pochatku XVII viku [Brothers. Historical novel of the early XVII century]. *Meta*, no. 5 (sichen'), pp. 21–45 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1863, 10 sichnia.). Do brativ na Vkrainu [To the Brothers of Ukraine]. *Vechernytsi*, ch. 2, pp. 9, 10 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1861, Fevral'). Druhoi chelovek. Iz vospomynanii byloho. (Posviashchaetsia N. Y. Kostomarovu) [Another Person. From the Memories of the Past. (Dedicated to N. I. Kostomarov)]. *Osnova*, pp. 56–104 (in Russian).

Kulish, P. (1863). Duma pro Savu Kononenka [Duma about Sava Kononenko]. *Meta*, no. 1 (veresen'), pp. 9–13 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1863, 28 avhusta (9 septembriia)). Holos z Ukrainy [Voices for Ukraine]. *Slovo*, ch. 68, p. 270 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1861, Sentiabr'). Istoryia Ukrainy od naidavniishykh chasiv [History of Ukraine From the Earliest Times]. *Osnova*, pp. 79–107 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1840). Malorossiiskie razskazy [Little Russian Stories]. *Kievliany na 1840 hod*. M. Maksymovych (publisher). Kiev, kn. I, pp. 205–215, 215–228 (in Russian).

Kulish, P. (1863). Martyn Hak [Martyn Hak]. *Meta*, no. 1 (veresen'), 3 (15) zhovtnia, pp. 35–44 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1865). Pochyny lykholittia liatskoho y prvi kozatski buchy (Ystorychnia vyvidka) [The beginning of the Polish bad times and the first Cossack noises (Historical intelligence)]. *Nyva*, no. 9, 30 marta, pp. 141, 142; no. 10, 10 tsvitnia, pp. 157–159; no. 11, 20 tsvitnia, pp. 174–176; no. 12, 30 tsvitnia, pp. 189–191; no. 13, 10 maia, pp. 205–207; no. 14, 20 maia, pp. 221–223 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1863). Ruina [The Ruin]. *Meta*, no. 2 (zhovten'), 3 (15) lystopada, pp. 134–148; 1864, no. 5 (sichen'), 3 (15) serpnia, pp. 50–67 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1862). Sam sobi (Pravopysyiu ukraynskoiu) [Himself (Spelling in Ukrainian)]. *Slovo*, ch. 7, 24 yanuariia (5 fevruariia), p. 26 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1863). Sonet [The sonnet]. *Meta*. № 1 (veresen'), p. 13 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1862). Vsiachyna [Everything]. *Vechernytsi*, ch. 39, 29 lystopada, p. 336 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1861, Sentiabr'). Z-za Dunaiu [Beyond the Danube]. *Osnova*, p. 33, 34 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1861). Z-za Dunaiu [Beyond the Danube]. *Slovo*, ch. 71, 4 (16) oktobriia, p. 366 (in Ukrainian).

Kulysh, P. (1863). Kinets Dunaiskoi Dumy [The End of the Danube Duma]. *Halychany. Lyteraturnyi sbornyk, yzdavaemyi Ya. O. Holovatskym y B. A. Didytskym*. Lvov, kn. I, iss. II, pp. 7, 8 (in Ukrainian).

Kulysh, P. (1862, liutyi). Poliakam ob Ukraiyntsakh [For Poles about Ukrainians]. *Osnova*, pp. 67–86 (in Russian).

Kumeiky. (1863) Duma (Z "Dosvitkiv" P. Kulisha) [Kumeiki. Duma (For "Dosvetky" by P. Kulish)]. *Vechernytsi*, ch. 6, 7 liutoho, pp. 41, 42 (in Ukrainian).

Kyrlyliuk, Ye. (1929). *Bibliohrafiia prats P. O. Kulisha ta pysan pro noho [Bibliography of works by P. O. Kulish and writings about him]*. Kyiv (in Ukrainian).

- Lyteraturni visti [Literary News]. (1863). *Meta*, no. 3 (lystopad), pp. 267, 268 (in Ukrainian).
- Lyteraturnoe yzvestie [Literary News]. (1861). *Slovo*, ch. 47, 12 (24) yuliia, p. 268 (in Ukrainian).
- Lyteraturny visty [Literary News]. (1863). *Vechnytsi*, ch. 3, 17 sichnia, p. 24 (in Ukrainian).
- Mudryi, M. (2002). Natsionalno-politychni oriientsii v ukrainskomu suspilstvi Halychyny avstriiskoho periodu u vysvitleni suchasnoi istoriohrafii [National and Political Orientations in Ukrainian Society of Galicia (the End of the 18th – the beginning of the 20th centuries)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. Lviv, iss. 37, ch. 1, pp. 465–500 (in Ukrainian).
- Mudryi, M. (2003). Formuvannia novochasnoi natsionalno-politychnoi kultury ukrainskoho suspilstva Halychyny (problema zovnishnikh modelei) [Forming the Modern National-political Culture of Ukrainian Society in Galicia (The Problem of External Models)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. Lviv, iss. 38, pp. 115–147 (in Ukrainian).
- Nakhlik, Ye. (1994). *Panteleimon Kulish i "Rus'ka triitsia"*. *Do problemy ideolohichnykh shukan sered ukrains'koi intelihentsii XIX stolittia* [Panteleimon Kulish and "Ruthenian Trinity". To the Problem of Ideological Searches among the Ukrainian Intelligentsia of the 19th Century]. Lviv (in Ukrainian).
- Nakhlik, Ye. (2007). Panteleimon Kulish: Osobystist', pys'mennyk, myslytel' [Panteleimon Kulish: Personality, Writer, Thinker]. In 2 vol. Kyiv, vol. 1: Zhyttia Panteleimona Kulisha: Naukova biohrafiia (in Ukrainian).
- Novynky. [Novelties]. (1861). *Slovo*, ch. 43, 28 yuniia (10 yuliia), p. 252 (in Ukrainian).
- Novynky. [Novelties]. (1861). *Slovo*, ch. 44, 1 (13) yuliia, p. 256 (in Ukrainian).
- Novynky. [Novelties]. (1862). *Slovo*, ch. 91, 17 (29) noemvriia, p. 356 (in Ukrainian).
- Novynky. [Novelties]. (1863). *Slovo*, ch. 33, 27 aprelia (9 maia), p. 134 (in Ukrainian).
- Novynky. [Novelties]. (1863). *Slovo*, ch. 54, 10 (22) yuliia, p. 216 (in Ukrainian).
- Novynky. [Novelties]. (1863). *Slovo*, ch. 55, 13 (25) yuliia, p. 220 (in Ukrainian).
- Ohnennyi zmi. Povist' P. Kulisha [The Fiery Serpent. Story of P. Kulish]. (1841). *Kievlianyn*. M. Maksymovych. Kiev, kn. II, pp. 181–288 (in Russian).
- Ohnanyi zmi. Ukrainska povist' P. Kulisha [The Fiery Serpent. Ukrainian Story of P. Kulish]. (1862). Ks. Kl. (Perelozhyv z rossiiskoho). *Vechnytsi*, ch. 20, 14 chervnia, pp. 155–159; ch. 21, 21 chervnia, pp. 170–174; ch. 22, 28 chervnia, pp. 185–190; ch. 23, 5 lyptsia, pp. 203–205; ch. 24, 12 lyptsia, pp. 209–213; ch. 25, 19 lyptsia, pp. 217–220; ch. 26, 26 lyptsia, pp. 225–228 (in Ukrainian).
- Otvit sovremennoi letopysy Russkaho Vestnyka [Answer to the modern chronicle of the "Russian Herald"]. (1861, Fevral'). *Osnova*, pp. 256–259 (in Russian).
- Otvit Kostomarov na nekotoryi lzheucheniiia zhurnalystov pol'skykh [Kostomarov's Answer to Some False Teachings of Polish Journalists]. (1861). *Slovo*. Ch. 67. 20 septemvriia (2 oktobriia), pp. 349, 350; Ch. 68. 23 septemvriia (5 oktobriia). pp. 353, 354; Ch. 69. 27 septemvriia (9 oktobriia), pp. 357, 358; Ch. 70. 30 septemvriia (12 oktobriia), pp. 361, 362 (in Ukrainian).
- Poliakam ob ukrayn'tsakh (Statia P. Kulysha, vyniata yz "Osnovy" II knyzhky za 1862 h.) [For Poles about Ukrainians. (Article by P. Kulish, Taken from the "Osnova", Book II for 1862)]. (1862). *Slovo*, ch. 80–83, 10 (22) oktobriia – 20 oktobriia (1 noevriia) (in Ukrainian).
- Pro horody i sela [About Towns and Villages]. (1862). *Vechnytsi*, ch. 28, 9 serpnia, pp. 246–248; ch. 29, 16 serpnia, pp. 253, 254; ch. 31, 29 serpnia, pp. 271–272 (in Ukrainian).
- Pro horody i sela. Lyst II [About Towns and Villages. Letter II]. (1862). *Vechnytsi*, ch. 31, 29 serpnia, pp. 271, 272 (in Ukrainian).
- Pil'huka, I. I., Chornopys'koho, M. H. (Arranging, preparation of texts). (1965). *Pys'mennyky Zakhidnoi Ukrainy 30–50-kh rokiv XIX st.* [Writers of Western Ukraine in the 30–50s of the 19th Century]. Kyiv (in Ukrainian).
- Raikivskiy, I. (2015). Vnesok Panteleimona Kulisha u vydannia l'viv's'koho zhurnalu "Pravda" (1867 – pochatok 1870-kh rokiv) [The Contribution of Pantelejmon Kulish to the Edition of Lviv Periodical "Pravda" (1867 – early 1870's)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist', derzhavnist'*. Vyp. 27: Yuvi-leinyi zbirnyk na poshanu Yuriia Slyvky. Lviv, pp. 69–82 (in Ukrainian).
- Raikivskiy, I. (2015). Vzaiemyny P. Kulisha z halychanamy v 1870-kh rr. [Relationship between P. Kulish and Galicians in 1870's]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia: istoriia*. Ternopil', iss. 1, ch. 1, pp. 44–50 (in Ukrainian).
- Shaskevych, V. (1862, Lypets' (iiul')). Nynishnia nasha pisnia (Stykh holoshenyi pry otvorenii "Rus'koi Besidy" v "Narodnim Domi" vi Lvovi, dnia 9/21 yanvaria 1862 h.) [Our current song (Verse Was Sung at the Opening of the "Ruska Besida" in the "People's House" in Lviv, on January 9/21, 1862)]. *Osnova*, pp. 69–72 (in Ukrainian).
- Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies, m. Kyiv. F. 3 (Franko I. Ia.). Od. zb. 4230. 196 p. (in Ukrainian).

- Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies, m. Kyiv. F. 104 (Holovatskyi Ya.). Od. zb. 242. 2 p. (in Ukrainian).
- Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies, m. Kyiv. F. 104. Od. zb. 243. 1 p. (in Ukrainian).
- Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies. m. Kyiv. F. 104. Od. zb. 689. 2 p. (in Ukrainian).
- Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies. m. Kyiv. F. 104. Od. zb. 690. 2 p. (in Ukrainian).
- Slavianskaia byblyohrafiia [Slavic Bibliography]. (1862). *Halychany. Lyteraturnyi sbornyk*. Lvov, kn. 1, iss. 1, pp. 187–190 (in Ukrainian).
- Slovo do nashykh predplatyteliv [A word to our subscribers]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 35. 1 lystopada, p. 296 (in Ukrainian).
- Sochyneniia y yzdaniia Nykolaia Yvanovycha Kostomarova [Compositions and Editions of Nikolai Ivanovich Kostomarov]. (1863). *Halychany. Lyteraturnyi sbornyk*. Lvov, kn. I, iss. II, pp. 161–163 (in Ukrainian).
- Sovremennaia yuzhnorusskaia lytopys' [Modern South Russian Chronicle]. (1862. Sichen'). *Osnova*, pp. 81–110 (in Russian).
- Studynskiy, K. (1928). Do istorii vzaiemyn Halychyny z Ukrainoiu v rr. 1860–1873 [To the History of Galicia's Relations with Ukraine in 1860–1873]. *Ukraina. Naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*. Kyiv, kn. 2, pp. 6–40 (in Ukrainian).
- Studynskiy, K. (1928). Slidamy Kulisha [in the Footsteps of Kulish]. *Zapysky NTSh. Pratsi istorychno-filolohichnoi sekti*. Lviv, vol. CXLVIII, pp. 241–306 (in Ukrainian).
- Studynskiy, K. (1929). Zviazky Oleksandra Konyskoho z Halychynoiu v rr. 1862–1866 [Oleksandr Konyskyi's Connections with Galicia in 1862–1866]. *Zapysky NTSh*. Lviv, vol. CL, pp. 271–338 (in Ukrainian).
- Studynskiy, K. (1931). *Halychyna y Ukraina v lystuvanni 1862–1884 rr. Materialy do istorii ukrainskoi kultury v Halychyni ta yii zviazkiv z Ukrainoiu [Galicia and Ukraine in the Correspondence of 1862–1884. Materials on the History of Ukrainian Culture in Galicia and Its Relations with Ukraine]*. Kharkiv; Kyiv (in Ukrainian).
- Sukhyi, O. (2003). *Vid rusofilstva do moskvofilstva (rosiiskiy chynnyk u hromadskii dumtsi ta suspilno-politychnomu zhytti halytskykh ukrainsiv u XIX stolitti) [From Russophilia to Moscovophilia (Russian Factor in Public Opinion and Socio-political Life of Galician Ukrainians in the 19th century)]*. Lviv. (in Ukrainian).
- Svoezhytevyi zapysky Bohdana A. Didytskoho. Ch. I: Hde-shcho do ystoriy samorozvytiia yazyka i azbuky Halytskoi Rusy [His Own Notes of Bogdan A. Diditsky. Part I: Something to the History of Self-development of the Language and Alphabet of Galician Russia]*. (1906). Lvov (in Ukrainian).
- Terezovskiy, M. (1862). Z Ukrainy [From Ukraine]. *Vechernytsi*, ch. 33, 13 veresnia, p. 286 (in Ukrainian).
- Ukraynska slovesnost [Ukrainian Literature]. (1862). *Halychany. Lyteraturnyi sbornyk*. Lvov, kn. 1, iss. 1, pp. 190–193 (in Ukrainian).
- Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. Manuscripts Department. F. 36 (Holovatskyi Ya.). Od. zb. 213. 2 p. (in Ukrainian).
- Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. Manuscripts Department. F. 36. Od. zb. 508. 2 p. (in Ukrainian).
- Vendliand, A.-V. (2015). *Rusofily Halychyny. Ukrainski konservatory mizh Avstriieiu ta Rosiieiu, 1848–1915 [Russophiles of Galicia. Ukrainian Conservatives between Austria and Russia, 1848–1915]*. Kh. Nazarkevych (Trans.). Lviv (in Ukrainian).
- Veshniak, T. (1862). Do zemliachky [To the Countrywoman]. *Osnova*, Liutyi, pp. 81, 82 (in Ukrainian).
- Veshniak, T. (1863). Do zemliachky [To the Countrywoman]. *Vechernytsi*, ch. 5, 31 sichnia, p. 33 (in Ukrainian).
- Vozniak, M. (1923). Lystuvannia Panka Kulisha z Oleksandrom Konyskym [Correspondence of Panko Kulish with Oleksandr Konyskyi]. *Nova Ukraina. Misiachnyk pys'menstva, mystetstva, nauky i hromads'koho zhyttia*. V. Vynnychenka, M. Shapoval (Ed.). Praha; Berlin, ch. 7–8, Lypen'–serpen', pp. 267–276 (in Ukrainian).
- Vozniak, M. (1911). Nedrukovana avtobiohrafiiia Volodymyra Shashkevycha. [Unpublished Autobiography of Volodymyr Shashkevych]. *Nedilia*, no. 35, 10 veresnia, p. 6 (in Ukrainian).
- Vsiachyna [Everything]. (1863). *Vechernytsi*, ch. 5, 31 sichnia, p. 40 (in Ukrainian).
- Yak hadae Osнова pro halytsku pysmennost'? [What does “Osнова” think about Galician writing?]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 27. 2 serpnia, p. 239, 240; ch. 29, 16 serpnia, p. 256 (in Ukrainian).

Ynshii cholovik. Opovidane P. Kulisha [Another Man. The Story of P. Kulish]. (1862). Perevedene zъ rossiiskoho. *Vechernytsi*, ch. 27, 2 serpnia, pp. 233–236; ch. 28, 9 serpnia, pp. 241–244; ch. 29, 16 serpnia, pp. 249–252; ch. 30, 23 serpnia, pp. 257–261; ch. 31, 29 serpnia, pp. 267–270; ch. 32, 6 veresnia, pp. 275–278; ch. 33, 13 veresnia, pp. 282–284 (in Ukrainian).

Ystoriia Ukrainy od naidavniishykh chasiv (Pochatok z obshyrniishoho dila P. Kulisha) [History of Ukraine From the Earliest Times (Beginning of the P. Kulish's extensive work)]. (1863). *Vechernytsi*, ch. 7, 14 liutoho, pp. 51–54; ch. 8, 21 liutoho, pp. 61–63; ch. 9, 28 liutoho, pp. 69, 70; ch. 10, 7 marta, pp. 76–78; ch. 11, 14 marta, pp. 85, 86 (in Ukrainian).

Za te, od-choho u mistechku Voronezhi vysokh Pishevtsiv stav. Ukraynske opovidane P. Kulisha. [About Those, Why in the Town of Voronezh, the Peshevtsy Pond Has Dried Up. Ukrainian Story by P. Kulish]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 19, 7 chervnia, pp. 145–148 (in Ukrainian).

Za te, shcho stalosia s kozakom Burdiuhom na Zelenii nedili. Narodne opovidane P. Kulisha [About What Happened to the Cossack Burdyug on Green Sunday. Folk Story by P. Kulish] (1862). (perevedene zъ velykoruskoho). *Vechernytsi*, Ch. 36, 8 lystopada, pp. 310, 311; ch. 37, 15 lystopada, pp. 319, 320 (in Ukrainian).

Zabotsen, P. (1861, Noiabr'–dekabr'). Hordovyta para (Babusyne opovidannia) [Proud Couple (Grandma's Story)]. *Osnova*, pp. 49–56 (in Ukrainian).

Zabotsen, P. (1862). Hordovyta para (Babusyne opovidannia) [Proud Couple (Grandma's Story)]. *Vechernytsi*, ch. 43, 28 hrudnia, pp. 361–364 (in Ukrainian).

Zaprosyny do peredplaty [Subscription Requests]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 42, 19 hrudnia, p. 360 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 9 серпня 2020 р.